

3. Posner R. A. The Economic Approach to Law / R. A. Posner // Texas Law Review, 757. – 1975. – P. 757-782.
4. Аузан А. Экономический анализ права и стратегии государственного регулирования [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://polit.ru/article/2014/06/20/auzan/>
5. Особенности экономического подхода к праву [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://institutional.narod.ru/shmakov/shmakov2.pdf>
6. Michelman F.I. Comment on Some Uses and Abuses of Economics in Law, 1979.
7. Miceli T. J. Economics of the law. Oxford-New York: Oxford University Press, 1997.

В статье рассмотрены теоремы Познера и Беккера по экономическому анализу права. Исследованы экономический позитивный и нормативный анализы. Отмечено, что методы позитивной экономической теории направлены на изучение правовых последствий применения права. Доказано, что нормативная экономическая теория, занимающаяся вопросами эффективности правового регулирования. Взаимосвязь экономической и правовой систем обосновываются через неoinституционализм.

The article deals with the theorem of Posner and Becker on the economic analysis of law. Economic positive and normative analyses are studied. It is noted that the methods of positive economic theory focused on studying the legal consequences of the application of law. It is proved that the normative economic theory deals with the effectiveness of legal regulation. The relationship of economic and legal systems is justified by neoinstitutionalism.

Стаття надійшла до редколегії 16.10.2015

УДК 348+34.01:340.12

Бальжик І. А., НУ «ОЮА»

ЦЕРКОВНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Досліджується проблема визначення місця церковного права в системі правового регулювання. Визначається сутність церковного права в рамках концепції правового плюралізму. Наголошується на системному характері церковного права.

Концепція правового плюралізму сформувалася в рамках соціологічної школи права. Для представників якої, суспільство – це

сукупність різнохарактерних соціальних груп, спільнот, яким чужі єдині ціннісні засади, і тому, з позицій соціологічного підходу, спочатку визнається плюралізм державно-правової системи, в межах якої можуть співіснувати офіційне й інше право [1]. Рене Давид так само вважає, що «в сучасному світі кожна держава має своє право, а буває й так, що в одній і тій же державі діють кілька конкуруючих правових систем. Своє право мають і недержавні спільноти: канонічне право, мусульманське право, індуське право, іудейське право» [2]. Відповідно до загальноприйнятого визначення С. Є. Меррі під правовим плюралізмом розуміється «ситуація, коли дві або більше юридичні системи співіснують в одному соціальному полі» [4]. При цьому, правовий плюралізм не обмежує право державної правової системи, але поширює його на різні форми інституціоналізованих соціальних організацій, таких як міжнародне право або численні форми неофіційного права [5].

Так, Лев Петражицький виділяє право офіційне і неофіційне, позитивне (гетерономне) і інтуїтивне (автономне) [6]. Офіційне право, визнане і гарантоване державою, функціонує поряд з неофіційним, що виникають всередині різних соціальних груп. На відміну від офіційної правової моносистеми, неофіційне право характерно нормативно-ціннісним різноманітністю, значно більш широкою сферою застосування, багаторівневою структурою. Таким чином, не можна ігнорувати те, що правова реальність набагато багатше – крім офіційного права існують і інші рівні «життя» права. Аналіз соціологічних аспектів праворозуміння говорить про те, що зв'язок права і держави не є неодмінною і винятковою. Характерно, що представники соціологічного праворозуміння, критикуючи визначення права як продукту державної діяльності, вказують саме на церковне право як приклад такої правової реальності, яка не вкладається в нормативне розуміння права. Формулюючи власну дефініцію права, вони виходять з того, що в суспільстві існують відносини, що є правовими за самою своєю природою. Іншими словами, в рамках правового плюралізму право не вважається винятковою прерогативою держави, так як і інші правові порядки можуть також розцінюватися як права в повному значенні цього слова. По суті, даний підхід заперечує однолінійну еволюцію права і визнає споконвічну множинність форм його існування [7].

У цьому зв'язку слід зазначити, що церковне право спочатку являло собою правову цілісність, сприйняту на Русі з Візантійської імперії разом з християнством. Церковно-правові приписи довгі роки виступали найважливішими регуляторами суспільних відносин.

Багато з цих приписів знаходили своє відображення в законодавстві, роблячи істотний вплив на формування і розвиток вітчизняного позитивного права [8].

Зауважимо, що канонічні норми регулювали не тільки питання церковного управління і життя, але і питання сімейного права.

Існують різні точки зору про юридичну природу церковного права. Перша точка зору полягає в тому, що церковне право – це особлива правова система, аналогом якої може служити міжнародне право. Згідно з іншим думку церковне право відноситься до корпоративного права. Третій підхід полягає в тому, що церковне право – це комплексне правове утворення. Нарешті, четверта точка зору полягає в тому, що церковне право за певних умов можна вважати галуззю права [9].

Дореволюційні юристи вважали, що церковне право – це особлива правова система [10]. Звернемося до аналогії церковного і міжнародного права, яку проводили дореволюційні юристи. Видатний фахівець церковного права А. С. Павлов підкреслював, що церковне право має більше спільного з міжнародним правом, ніж з державним [11]. Виходячи з визнання міжнародного права особливою системою права, що відрізняється від національного права, і з ідеї про те, що церковне право володіє власне правовим характером незалежно від визнання його державою і становить особливий вид права поряд із правом світським.

Чи присутній в церковному праві комплекс норм, подібних міжнародному праву? Таке питання має сенс тільки стосовно православному, а не до католицького праву, оскільки структура Католицької Церкви відрізняється наявністю єдиного вищого органу влади і високим ступенем централізації законотворчості та управління. Православну ж Церква, де така «вертикаль влади» відсутня, можна в юридичному відношенні охарактеризувати як спільнота «автокефальних» (незалежних), або «помісних» (діючих на території певних держав і регіонів) Церков [12].

Якщо звернутися до другої точки зору про те, що церковне право – це корпоративне право, можна знайти певний аналог і в дореволюційній науці. Г. Пухта, Ф. К. Савіньї, Р. ф. Моль, Г. Аренс, В. Н. Лешков відносили церковне право до суспільного правило, виділяють нарівні з публічним і приватним правом [13], яке виникає незалежно від держави.

Сьогодні в юридичній науці термін «публічне право» не використовується. Деяким аналогом може служити термін «корпоративне право», що є предметом дискусії. У роботах М. Ю. Варьяса,

Є. П. Гаранова, Д. Д. Борового висловлюється думка, що корпоративне право регулює реально існуючі відносини людей всередині особливого корпоративного співтовариства, в тому числі церкви [14]. Це система правил, встановлених власником або адміністрацією підприємства (комерційної організації) і регулюють різні внутрішньофірмові відносини (наприклад, правила трудового розпорядку, положення про порядок преміювання і т. п.). Більшість же вчених дотримуються думки, що корпоративне право – це складова частина цивільного права, сукупність юридичних норм, що регулюють правовий статус, порядок створення і діяльності господарських товариств.

Богослови (В. Ципін, О. Бондач, А. Задорнов) вважають, що церковне право не можна розглядати як корпоративне право, так як під корпоративним правом мається на увазі конгломерат норм, що діють в комерційних організаціях, профспілках та інших об'єднаннях. Такі норми регулюють, як правило, економічну діяльність, вони базуються на принципах рівності учасників правовідносин, свободи договору і т. д. Церковне ж право впливає на відносини в духовній сфері, відображає ієрархічну побудову Церкви, закріплює субординацію у відносинах сторін, необхідність строгого слідування встановленим правилам. Християнська релігія і Церква за своїм походженням не пов'язані з державою; їх метою є, в кінцевому рахунку, порятунок душ віруючих [15].

Концепція, вироблена церковними вченими-каноністами, полягає в тому, що з урахуванням принципових розходжень у предметі правового регулювання та джерел право диференціюється на світське право (куди відноситься і корпоративне право, і церковне право). Можна говорити про більш широке поняття – релігійне право, оскільки багато хто, в тому числі нехристиянські, релігійні об'єднання мають свої правові норми. [16] У нашій країні, де Православна Церква є традиційною і об'єднуючою більшість населення, визначальне значення має церковне право.

Існує точка зору, яка полягає в тому, що церковне право за певних умов можна вважати галуззю права. Так, наприклад, А. С. Смикалін пише про церковне право: «Ця галузь права для нашого законодавства порівняно молода, хоча, як парадоксально, має майже тисячолітню історію ... Це самостійна галузь права в системі юридичних норм, які мають свій специфічний об'єкт» [17].

У сучасній юридичній науці церковне право Російської імперії характеризується як галузь права, що є сукупністю правових норм, що визначають статус церков, а також права та обов'язки духовного прошарку, підданих (громадян) залежно від ставлення до них. Слід також

звернути увагу на те, що терміни «церковне право» і «канонічне право» в Росії наприкінці XVIII – початку XX ст. суттєво різнилися. Норми канонічного права приймалися тільки церковними органами і ставали нормами церковного права, тільки якщо отримували санкцію держави. Наприклад, у Статуті духовних консисторій церковне право – це позитивне право, джерелом якого була держава. Сьогодні, дослідження та аналіз традиційних підходів до питання про співвідношення канонічного та церковного права, дозволяють зробити висновок про те, що вони співвідносяться як елементи однієї нормативної системи, що знаходяться в нерозривному зв'язку. Вивчення цих компонентів дає можливість більш повно відобразити структуру і функції розглянутої регулятивної системи, визначити співвідношення релігійних норм з нормами позитивного права в процесі соціального регулювання і усвідомити соціально-регулятивну функцію церковного права.

А. А. Дорська у своєму дисертаційному дослідженні з позицій догми права аналізує стосовно церковного права ознаки галузі права і пропонує до розгляду такі ознаки [18].

Перша ознака. Церковне право дореволюційної Росії мало свій об'єкт регулювання – всі сфери життя, прямо або побічно пов'язані з інтересами церкви. Предметом церковного права були суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення прав церковної організації і віруючих.

Друга ознака. До методів церковного права можна віднести як імперативний, так і диспозитивний, при перевазі першого. Причому слід зазначити, що по відношенню до православних діяв імперативний метод: заборонявся вихід з православ'я; у разі якщо один з батьків був православним, а другий належав до іншого християнського сповідання, дитина могла бути тільки православним; існувала тільки церковна форма шлюбу і т. д. Щодо решти підданих застосовувався і диспозитивний метод; наприклад, нехристияни могли перейти в будь-яке християнське віросповідання, а іншословні – у православ'я.

Третя ознака. Церковне право має відповідний ступінь внутрішньої організації, що дозволяє даній групі норм виступати елементом системи права в цілому.

Однак, жоден з офіційних джерел не давав уявлень про систему церковного права. Не була вирішена ця проблема і в Зводі законів Російської імперії. Аж до 1917 р системи церковного права створювали тільки вчені. Практично всі з них виділяли: 1) зовнішнє право церкви, що містить питання правового регулювання взаємовідносин з державою та іншими церквами і релігійними спілками; 2) внутрішнє право церкви, що включає проблеми устрою церкви (вступ до церк-

ви, особовий склад церковного суспільства, органи церковної влади) і церковного управління (церковно-процесуальні питання, що освячує владу церкви, церковно-майнове право).

Четверта ознака. Церковне право взаємодіяти з іншими галузями, як системами одного і того ж рівня. Необхідно відзначити, що світське і церковне право в Росії наприкінці XVIII – початку XX ст. постійно взаємодіяли і впливали один на одного.

Церковне право справило значний вплив на кримінальне право, причому часом воно сприяло як розвитку, так і стагнації. У зв'язку з тим що церква була важливим державним інститутом, релігійні злочину по тяжкості завжди знаходилися в кримінальному законодавстві після злочинів проти держави. З церковного права кримінальним правом були запозичені такі принципи, як наявність вини як ознака злочину, допущення каяття злочинця, затвердження різних цілей покарання, а не тільки залякування. Багато положень церковного права стали вихідною позицією для подальшого розвитку кримінального права.

З іншого боку, церковне право практично не зробило впливу на розвиток громадянського права. Разом з тим, цивільне законодавство зробило церква привілейованим суб'єктом цивільно-правових відносин.

Величезний вплив церковне право справила на становлення сімейного права. До XVIII в. шлюбно-сімейні справи цілком перебували в юрисдикції церкви. Проте з кінця XVIII в. спостерігається посилення втручання держави в правове регулювання сімейних відносин, яке поступово наростало в XIX в. В кінці XIX – початку XX ст. державна влада, незважаючи на розробку проектів введення цивільного шлюбу і розлучення, зберігали старі підвалини – церковну форму шлюбу, умови вступу в шлюб, віднесення розлучень до церковних судів.

Сучасна юридична наука з урахуванням різних аспектів розуміння права – позитивістського, природно-правового, соціологічного, інтегративного – виходить до нового розгляду такого соціально-правового явища як церковне право, з урахуванням зростаючого впливу на життя суспільства.

На жаль, тривалий час зазначена область соціальних відносин була пріоритетним напрямком досліджень релігієзнавчих, філософських, соціологічних та інших суспільних наук, залишаючись за рамками юриспруденції, в тому числі теорії держави і права. Мабуть, неувага до даної проблематики обумовлено як її недооцінкою, так і одностороннім підходом до осмислення ролі норм церковного права в системі соціально-правового регулювання.

Церковне право володіє комплексом ознак, що дозволяють розглядати його як специфічну нормативну систему соціального регулювання.

Правовий аналіз основних джерел церковного права дозволяє виявити, що характер регулятивного впливу канонічних норм на суспільні відносини безпосередньо залежить від його співвідношення з правовою складовою системи соціально-правового регулювання. У зв'язку з чим, важливою особливістю регулятивної функції норм церковного права є можливість їх застосування у своїй специфічній сфері правового регулювання.

Тривалий час церковне право визнавалося частиною російської правової системи і тільки після відділення церкви від держави його регулятивні можливості були різко обмежені. Разом з тим, принципи християнської релігії, викладені в канонічних установах, знаходять своє відображення в нормах законодавства сучасної держави, так як в основу багатьох нормативно-правових актів були покладені саме релігійні цінності. Сьогодні, до церковного права (*jus ecclesiasticum*) можна віднести всі церковно-правові норми, позначені в актах церкви і в законах у справах церкви, заснованих на приписах канонічного права. Іншими словами, церковне право – це право, яке має своїм предметом регулювання церковно-правових відносин у державі, при цьому будучи результатом діяльності не тільки церкви як джерела свого права, а й держави, як влади, визначальною правовий статус церковної організації.

В цілому ж, церковне право спрямоване на регулювання двох великих сфер – це сфера внутрішніх і сфера зовнішніх церковно-правових відносин, в основі регламентації яких лежить саме канонічне право. Церковне право становить норми, що регулюють відносини, що складаються як усередині церкви, так і її відносини з іншими громадськими об'єднаннями та з державою.

Даний підхід дозволяє усунути невизначеність у застосуванні зазначених понять, встановити однакове розуміння і відмежування релігійно-догматичних норм від церковно-правових.

Ця класифікація є досить умовною, однак вона дозволяє більш чітко уявити церковне право як нормативну систему соціально-правового регулювання.

У сучасному розумінні, церковне право – це діюча правова система, регулююча конкретні, реально існуючі відносини людей всередині особливого релігійного товариства-Церкви. За словами Н. Н. Глибоковського: «Церква, реалізуючись у світі, приносить свої власні норми, за якими засновує і регулює типово християнське жит-

тя, відмінне від всякої іншої по самому своєму устрою ... Так виникає церковно-правовий порядок, який за своєю вирішальною важливістю вимагає спеціального наукового історико-теоретичного розгляду, а для церковно-правового життя це буде церковним правом» [18].

У позитивному сенсі церковному праву притаманні: нормативність, зовнішнє вираження, системність, функціональність і механізми забезпеченості.

Церковне право, полягає в регламентації поведінки людей, їх дій, ґрунтуючись на санкціях по відношенню до порушників встановленого правопорядку. Розглядаючи примус у механізмі захисту норми права, слід зазначити значні його особливості, а саме наявність санкцій, основне призначення яких, не кара, а виправлення.

Перш, ніж церковне право знайшло повноту і зайняло міцні позиції в суспільстві, воно пройшло довгий і складний шлях становлення, починаючи від Хрещення Русі князем Володимиром. Церковно-правові приписи виступали фактичними регуляторами суспільних відносин, більше того, багато з цих приписів знайшли своє відображення в національному законодавстві, надаючи в цілому вплив на подальше формування і розвиток вітчизняного позитивного права.

Церковне право зіграло величезну роль у процесі формування європейських правових систем. Як зазначає М. Ю. Варьяс, «по суті церковне право стало першою загальноєвропейською наднаціональною системою права; інститути та правові процедури, породжені цієї протосистемою, випередивши національно-правове регулювання з часу своєї появи, лягли в основу сформувалися пізніше національних правових систем Європи» [19].

Сьогодні, система взаємовідносин між державою та релігійними об'єднаннями в Україні, що склалася, поступово набуває характеру співробітництва (партнерства) на основі поділу їх функцій, а тому необхідно знання і розуміння церковних норм, багато з яких склалися століттями.

В даний час в Україні, поряд зі світським законодавством, функціонує церковне право як самостійна система правових норм, встановлених органами церковної влади і регулюючих як внутрішні відносини віруючих з приводу духовних благ, так і різні аспекти статусу православної Церкви в суспільстві.

У цьому зв'язку, можна говорити про норми церковного права, які є своєрідним регулятором суспільних відносин, доповнюючи систему правового регулювання, при цьому церковне право, існує незалежно від його формального визнання державою.

Бібліографічний список:

1. Ван Хоек М. Право как коммуникация / М. Ван Хоек; пер. с англ. А. В. Полякова // Правоведение. – 2006. – № 2. – С. 44–54.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; пер. с фр. В. А. Туманова – М. : Международные отношения, 1998. – 400 с.
3. Стриджбош Ф. Концепции правового плюрализма и их применимость в контексте изучения юридической практики у молуккцев в Нидерландах // Обычное право и правовой плюрализм. – М. , 1999. – С. 213.
4. Ван Хук М. Право как коммуникация / пер. с англ. М. В. Антонова и А. В. Полякова. – СПб : Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, ООО «Университетский издательский консорциум», 2012. – 288 с.
5. О «неофициальном праве» см. : Griffiths J. What is Legal Pluralism? / Griffiths. // The Journal of Legal Pluralism. – 1986. – № 24. – С. 1–41; Gijssels J. Recht, ruimbekeken / J. Gijssels. – Antwerpen, 1991. – С. 15-21.
6. Петражицкий Л. И. Теория и политика права. Избранные труды / науч. ред. Е. В. Тимошина. – СПб : «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2011. – 1031 с.
7. Некрасов А. П. Концептуальные и методологические аспекты феномена «плюрализм» / А. П. Некрасов // Вектор науки ТГУ. – 2013. – № 1. – С. 214–216.
8. Боровой Д. Д. Каноническое (церковное) право как нормативная система социально-правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12. 00. 01 / Боровой Д. Д. – Ставрополь, 2004. – 28 с.
9. Дорская А. А. Церковное право в системе права Российской Империи конца XVIII – начала XX вв. : автореф. дис. ... докт. юр. наук : 12. 00. 01 / Дорская А. А. – СПб, 2008. – 37 с.
10. Бердников И. Церковное право как особая, самостоятельная правовая область. . . / И. Бердников // Православный собеседник. – 1885. – Ч. 3. – С. 172-195; Павлов А. С. Курс церковного права / А. С. Павлов. – 2-е изд. – СПб. : Издательство «Лань», 2002. – С. 13-16.
11. Павлов А. С. Курс церковного права / А. С. Павлов. – 2-е изд. – СПб. : Издательство «Лань», 2002. – 379 с.
12. Бондач А. Г. Еще раз о природе церковного права: сравнительно-правовой аспект / А. Г. Бондач // Актуальные вопросы публичного права : материалы II Межрегиональной конференции молодых ученых и студентов (4 декабря 2003 г.). – Екатеринбург : УрГЮА, 2004. – С. 40–43.
13. Лешков В. Н. Критика. Полицейское право г. Андреевского / В. Н. Лешков. – М. : Книга по Требованию, 2011. – 40 с.

14. Гаранова Е. П. Церковное право и российская правовая система: Монография / Е. П. Гаранова. – Кострома : Изд.-во Костромск. госуд. технол. ун.-та, 2007. – 270 с.
15. Цыпин В. А. Церковное право: 2-е изд. / В. А. Цыпин. – М. : Изд.-во МФТИ, 1996. – 426 с. ; Бондач А. Г. Церковное право как автономная правовая реальность в системе российского права / А. Г. Бондач // Эволюция российского права : материалы Всерос. студентч. науч.-практ. конф. / А. Г. Бондач. – Екатеринбург : УрГЮА, 2003. – С. 3–6; Задорнов А. Современные проблемы русского церковного права [Электронный ресурс] / А. Задорнов // Богослов. RU. – 2008. – Режим доступа: <http://www.bogoslov.ru/text/220951.html>.
16. Дорская А. А. Эволюция места канонического (церковного) права в системе права России / А. А. Дорская. // Юриспруденция. – 2010. – № 2. – С. 37–43.
17. Смыкалин А. С. Церковное право: публичное или частное / А. С. Смыкалин // Публичное, корпоративное, личное право: проблема конфликтности и перспективы консенсуальности : материалы V научно-теоретической конференции (2-3 декабря 2005 г.). – СПб., 2005. – С. 189, 193.
18. Глубоковский Н. Н. Русская богословская наука в ее историческом развитии и новейшем состоянии / Н. Н. Глубоковский. – М. : Издательство Свято-Владимирского Братства, 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://proroza.narod.ru/Glubokovsky.htm>.
19. Варьяс М. Ю. Церковное право в романо-германской правовой системе : дис. канд. юр. наук : 12. 00. 01 / Варьяс М. Ю. – М. , 1997. – 213 с.
20. Антонов М. В. Ойген Эрлих: живое право против правового плюрализма? / М. В. Антонов. // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2013. – № 1. – С. 151–175.

Исследуется проблема определения места церковного права в системе правового регулирования. Определяется сущность церковного права в рамках концепции правового плюрализма. Подчеркивается системный характер церковного права.

The article researches the problem of determining of the place of church law in the system of legal regulation. It defines the essence of church law within the concept of legal pluralism. It emphasized the systemic nature of church law.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2015